Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ศิลปะการออกแบบแผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี

นฤมล ศิลปชัยศรี

บทคัดย่อ

แผนที่โบราณที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิเป็นหนึ่งในแบบแผนการเขียนสมุดภาพไตรภูมิที่สืบต่อกันมา ดังจะพบว่าผู้สร้างได้เขียนภาพทะเลชายฝั่งของประเทศสยาม ภาพแสดงการเดินทางเรือพาณิชย์ (เรือสำเภา) ไปยังทะเลสำคัญอย่างคาบสมุทรอินเดีย มีลักษณะการวาดภาพร่วมกับข้อความเป็นการนำเสนอประสบการณ์การท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ โดยกล่าวถึงระยะทางที่ยาวไกล มีหน่วยนับเป็นโยชน์ (1 โยชน์เท่ากับ 16 กิโลเมตร) แผนที่โบราณเหล่านั้นจึงเป็นสัญลักษณ์ของบันทึกการเดินทางมากกว่าแสดงความถูกต้องตามหลักของแผนที่

ข้อจำกัดของหน้ากระดาษที่เขียนเพียงหนึ่งพับกระดาษสมุด ส่งผลให้การออกแบบแผนที่โบราณแต่ละฉากจำเป็นต้องใช้ศิลปะของการลดทอนและการแต่งเติมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในทฤษฎีแห่งองค์ประกอบศิลปะที่ผู้สร้างสรรค์หรือจิตรกรนำไปใช้ในงานสร้างสรรค์เสมอมา ดังเช่น การวาดภาพแผ่นดินด้วยลายเส้นอย่างง่ายเป็นรูปทรงเรขาคณิตและเขียนข้อความกำกับ การลดทอนผิวน้ำใน บางฉากที่เขียนเพียงพื้นที่ว่างที่แสดงความกว้างไกลของมหาสมุทร การวาดลายเส้นของคลื่นน้ำ ลำคลองที่ไหลเป็นทางยาวหล่อเลี้ยงตั้งแต่ต้นเรื่องของภาพแผนที่ไปจนสิ้นสุดภาพที่หน้าของนิทาน ทศชาติชาดก

ศิลปะการออกแบบแผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี ยังแสดงให้เห็นถึงการประสานกันของทัศนธาตุ เพื่อให้เกิดเป็นความเคลื่อนไหวและเกิดช่องไฟซึ่งเป็นภาษาภาพที่บอกเล่าหลากหลายเรื่องภายใต้ผืนภาพเดียวกัน โดยมีองค์ประกอบของแม่น้ำเชื่อมรอยต่อของทุกฉากทุกตอนไว้จนตลอดเล่ม

คำสำคัญ : การออกแบบ, แผนที่โบราณ, สมุดภาพไตรภูมิ,

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

Abstract

The ancient map that appears in the Traibhumikatha book is one of the successors in the book. As it is found that the creator has drawn the landscape of the sea coast of Siam. The picture shows a commercial ocean liner (junk) to the sea such as Indian peninsula. There is a drawing style together with the text as a presentation of the travel experience to various places by mentioning the long distance. There are units counted as leagues (1 leagues is unit of distance equal to 16 kilometers). Those ancient maps are therefore a symbol of the record from traveling rather than showing the correctness according to the principle of the map. Limitations of pages written only 1 fold of a paper in the book give a result to each ancient map design requires the artistic reduction and embellishment which is part of the theory of art elements that the creator or painter has always used in creative works such as drawing. The earth with simple lines, geometric shapes and written text. The composition of water surface has reduced in some scenes that draw only the empty space represent the vast of the ocean. Drawing of wave lines in the canal that flows is a long way to nourish from the beginning of the story to the end of the map. The art of designing ancient maps in the version of Ayudhya - Krung Thon Buri Traibhumikatha book has also shown the harmonization of visual elements in order to create a movement and create a space, which is a visual language that tells a variety of stories under the same picture with elements of the river connecting the boundaries of every scene and episode within the 1 fold of the end page until the whole book.

Keywords: Design, Ancient map, Traibhumikatha book

ความเป็นมาและความสำคัญของแผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิ

ไตรภูมิคือวรรณกรรมทางศาสนาที่เชื่อมโยงตรรกะของการมีชีวิตกับจินตนาการและการสร้างสรรค์ไว้ด้วยกัน ความสัมพันธ์ของการเชื่อมโยงนั้นเป็นไปเพื่อให้เกิดผลต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันของกลุ่มสังคม เป็นกระบวนการทำความเข้าใจจักรวาลและโลกที่มีมนุษย์อาศัย โดยสัมพันธ์กับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาบางอย่าง เช่น ความเชื่อเรื่องผลของกรรม การอธิบายพื้นที่อาศัยของมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและโลกหน้าอันได้แก่ สวรรค์และนรก มีการนำคติไตรภูมิมานำเสนอในรูปของวรรณกรรมโดยใช้โวหารและการเรียบเรียงจากคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นองค์ประกอบของการสร้างวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อการแสดงออกของผู้ที่นับถือเรื่อยมาจนปัจจุบัน

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

สมุดภาพไตรภูมิคือศิลปกรรมรูปแบบหนึ่งที่บรรจุใจความสำคัญของวรรณกรรมไตรภูมิไว้ โดยอาศัยความใกล้เคียงของเนื้อหาทางวรรณกรรมประสานกับทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์ การศึกษาวรรณกรรมไตรภูมิผ่านสมุดภาพไตรภูมิจึงเป็นกลวิธีหนึ่ง ที่ทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมทางศาสนายังคงได้รับการสืบทอดและเผยแพร่ได้เป็นอย่างดี ดังจะพบว่า จิตรกรรมไทยซึ่งเป็นรูปแบบของการสร้างสรรค์ที่ใช้ศิลปะในการลดทอนและแต่งเติมจินตนาการเป็นเครื่องมือสำคัญในการอธิบายตัวอักษรด้วยภาพ อีกทั้งยังเป็นการถ่ายทอดความคิดและจินตนาการผ่านงานจิตรกรรม ความสามารถในการใช้สื่อสัญลักษณ์เหล่านั้นจำเป็นต้องอาศัยความสามารถในการคิดสร้างสรรค์และการจัดองค์ประกอบสัญลักษณ์ทั้งที่มีอยู่จริงและจินตนาการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อ

พิมพ์วดี เอื้อมธุรพจน์ กล่าวถึงแนวคิดแบบไทยที่มีการนำสัญลักษณ์ที่ไม่มีอยู่จริงในธรรมชาติมาใช้แสดงถึงความศรัทธา ไว้ว่า “สัญลักษณ์ภูเขาซึ่งไม่ใช่ภูเขาในโลกแห่งความเป็นจริง แต่เป็นภูเขาที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่แห่งความศรัทธา และอยู่บนยอดเจดีย์ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล” (พิมพ์วดี เอื้อมธุรพจน์, 2556, หน้า 286) พิมพ์วดียังมีความเห็นว่า การนำสัญลักษณ์มาแสดงออกนั้นเชื่อมโยงกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ซึ่งเป็นการอธิบายโลกในแบบที่สามารถเข้าใจได้ การยกตัวอย่างสัญลักษณ์ภูเขาที่หมายถึงความศรัทธาที่ยิ่งใหญ่ดังที่พิมพ์วดีอ้างถึงนั้น สามารถใช้ทำความเข้าใจแผนที่โบราณและยังเป็นการอธิบายความหมายของสัญลักษณ์แม่น้ำที่ปรากฏจนตลอดเรื่องในสมุดภาพไตรภูมิได้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะหากเชื่อมโยงกับทฤษฎีสุทรียศาสตร์แล้ว มหาสมุทร แม่น้ำ ลำธาร จัดได้ว่าเป็นทั้งองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบรองที่ส่งเสริมให้เกิดการร้อยเรียงภาพที่มีเนื้อหาหลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน

ดังนั้น วรรณกรรมไตรภูมิที่มีความพยายามอธิบายความเป็นจักรวาลและมีโลกที่มนุษย์อาศัยนั้นย่อมแสดงภาพของความเป็นภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อมที่สามารถทำความเข้าใจได้ ดังจะพบว่าสมุดภาพไตรภูมิซึ่งเป็นการบรรยายด้วยภาษาภาพนั้น บรรจุแผนที่โบราณที่มีสถานที่ มหาสมุทร และดินแดนที่สามารถสืบค้นได้ในปัจจุบันปรากฏอยู่ด้วย

แผนที่เป็นเครื่องมือหนึ่งที่แสดงออกทางความสามารถในการจดจำ การบันทึกประสบการณ์และแสดงภาพเพื่ออธิบายภูมิศาสตร์และการเดินทาง ซึ่งในอดีตการเดินทางจากแผ่นดินสู่มหาสมุทรเป็นเรื่องที่สำคัญและอาจส่งอิทธิพลต่อการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้ เพราะการเดินทางสามารถส่งผ่านความรู้ความคิด และความเชื่อแก่กันและกันได้ ดังจะพบว่าแผนที่โบราณที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมินั้นมีความสัมพันธ์กับการเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ซึ่งมีนัยสำคัญว่า ดินแดนที่เป็นปลายทางนั้นได้ผ่านพื้นที่สำคัญ เกาะแก่ง และมหาสมุทรที่กว้างใหญ่และมีอันตราย แต่ด้วยความศรัทธาจึงทำให้การเดินทางนั้นสามารถสัมฤทธิ์ผลเกิดเป็นบันทึกแผนที่โบราณที่อยู่ส่วนหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิหลายฉบับ

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

แผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิ เป็นตัวอย่างสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการสร้างสรรค์ที่คาบเกี่ยวระหว่างจินตนาการและการอ้างอิงสถานที่ที่มีอยู่จริง แผนที่โบราณเหล่านี้จึงไม่อาจใช้เป็นแผนที่สำหรับการเดินทางหรือแสดงพิกัดได้ หากแต่เป็นเสมือนภาพสะท้อนทั้งความทรงจำของผู้ที่เคยมีประสบการณ์เดินทางทางแผ่นดินสู่มหาสมุทร และการนำเสนอความคิดที่มีต่อการบอกเล่านั้นผ่านองค์ประกอบของศิลปะ

องค์ประกอบของแผนที่โบราณจึงประกอบไปด้วยสัญลักษณ์ของพื้นที่ คือแผ่นดินและมหาสมุทร สัญลักษณ์ของสถานที่ซึ่งมักเขียนข้อความกำกับ สัญลักษณ์ของการเดินทางคือการลากเส้นเชื่อมโยงจากจุดหนึ่งยังจุดหนึ่ง โดยวาดภาพเรือสำเภาขนาดใหญ่เป็นพาหนะที่บ่งบอกว่าเส้นทางดังกล่าวนั้นได้รับการสำรวจโดยมนุษย์แล้ว ดังเช่น ภาพแผนที่โบราณในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี มีการเขียนภาพที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน มีการจำลองแบบเพื่อให้เป็นไปตามจิตรกรรมไทยประเพณีของการเขียนสมุดภาพไตรภูมิที่กำหนดไว้ให้หน้าปลายบรรยายถึงเรื่องปกิณกะของพุทธศาสนารวมถึงแผนที่โบราณทางทะเลด้วย หอสมุดแห่งชาติได้สำรวจขนาดของสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี ไว้ดังนี้

1. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 มีขนาดโดยประมาณกว้าง 20 เซนติเมตร ยาว 53.5 เซนติมเตร

2. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 8 มีขนาดโดยประมาณกว้าง 25 เซนติเมตร ยาว 60 เซนติมเตร

3. สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 (หอสมุดแห่งชาติจำลองขึ้นในปี พ.ศ. 2319) มีขนาดโดยประมาณ กว้าง 30 เซนติเมตร ยาว 52 เซนติเมตร

4. สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10/ก มีขนาดโดยประมาณกว้าง 23 เซนติเมตร ยาว 52 เซนติมเตร ซึ่งเป็นเล่มที่มีสภาพที่สมบูรณ์แข็งแรงกว่าเล่มอื่นๆ สันนิษฐานว่าจำลองมาจาก สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ราวพุทธศตวรรษที่ 23-พุทธศตวรรษที่ 24(หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 4-7)

การออกแบบแผนที่โบราณในสมุดภาพไตรภูมิ

สัญลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลงสถานที่ การเชื่อมโยงถิ่นฐานที่อยู่ห่างไกลมักใช้มหาสมุทรและแม่น้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังจะพบว่า แผนที่ทางทะเลชายฝั่งที่ปรากฏในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมินั้นได้บรรจุสถานที่สำคัญที่มีความหมายต่อการเรียนรู้ภูมิประเทศที่เป็นจริง แม้ว่าแผนที่ดังกล่าวจะเป็นภาพสะท้อนของจินตนาการและเป็นเครื่องมือที่ใช้อธิบายความกว้างไกลสุดประมาณในทางความคิดเท่านั้น ซึ่งลักษณะของการนำสัญลักษณ์ทางธรรมชาติมาใช้ไม่เป็นเพียงการแสดงถึงการมีอยู่จริงเท่านั้นหากแต่เป็นการสมมติที่ต้องการให้เกิดผลของการรับรู้ที่เป็นนัยแฝงของภาพ การทำความเข้าใจ และการอธิบายด้วยภาษาของภาพเป็นสำคัญ

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

การออกแบบแผนที่โบราณจึงมีทั้งเนื้อหาของเรื่อง และองค์ประกอบของภาพที่ใช้สัญลักษณ์และองค์ประกอบทางศิลปะในการแสดงความแตกต่างของพื้นที่ และบอกเล่าเนื้อหาซึ่งอาจเป็นหัวใจหลักของจุดประสงค์ของการนำแผนที่ทางทะเลชายฝั่งมาบรรจุไว้ร่วมกับสมุดภาพไตรภูมินี้

1. ทะเลชายฝั่ง แสดงภาพแผ่นดิน และเกาะแก่งน้อยใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นมหาสมุทร มีเมืองสำคัญๆ ได้แก่ ญี่ปุ่น กวางตุ้ง วิลันดา บรูไน นครหลวง ระนอง จันทบูน เป็นต้น สัตว์ในทะเลเป็นสัตว์แปลก เช่น เงือก ปลาใหญ่ แมงดา ลักษณะของทะเลมีความแปรปรวนและมีเกลียวคลื่นอันเป็นการแสดงออกถึงการปะทะกับเกาะแก่งซึ่งน้อยคนที่จะสามารถผ่านไปได้ จึงมีเรือเพียงไม่กี่ลำที่อยู่ท่ามกลางองค์ประกอบของภาพเหล่านั้น (ภาพที่ 1)

2. มหานทีสีทันดร แสดงภาพแม่น้ำที่อยู่ระหว่างเขาสัตตบริภัณฑ์ (เขาทั้ง 7) รอบล้อมเขาพระสุเมรุ ซึ่งจิตรกรได้ออกแบบให้ภูเขาที่ล้อมรอบนั้นเป็นภาพตัดเพื่อเผยให้เห็นแม่น้ำที่ขั้นระหว่างภูเขาแต่ละลูก การออกแบบในลักษณะเช่นนี้เป็นความงามและสะท้อนเนื้อหาทางวรรณกรรมได้ดีกว่าแสดงเป็นภูเขาทั้ง 7 เรียงซ้อนกันเป็นวงกลม จึงนับได้ว่าจิตรกรผู้ออกแบบนี้สามารถแก้ไขปัญหาทางการแสดงออกได้เป็นอย่างดี และกลายเป็นระเบียบปฏิบัติของจิตรกรในสมัยต่อมาด้วย (ภาพที่ 2)

3. สระอโนดาต แสดงภาพแม่น้ำในรูปวงกลมที่มีปากทางเป็นหัวรูปสัตว์ต่าง ๆ ได้แก่ หัวช้าง หัวม้า หัวสิงห์ และหัวโค จิตรกรใช้สีแสดงความแตกต่างของแม่น้ำแต่ละสาย ความน่าสนใจของภาพนี้คือ การกำหนดกึ่งกลางของสระอโนดาตนี้ให้มีปากทางของแม่น้ำทั้ง 4 ทิศ และน้ำที่ไหลไปนั้นได้เชื่อมโยงเนื้อหาของภาพเรื่องอื่นๆก่อนหน้าและฉากต่อไปได้อย่างแยบยล (ภาพที่ 3) การใช้สัญลักษณ์แม่น้ำในการเชื่อมประสานนี้ เป็นหลักขององค์ประกอบของศิลปะ การสร้างความกลมกลืนซึ่งเป็นหัวใจหลักในการบรรจุภาพที่มีความแตกต่างกันในด้านเนื้อหาให้สามารถอยู่ได้อย่างสมดุล

4. ปัญจมหานที แสดงภาพแม่น้ำสำคัญในอินเดีย 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิมานัทที จิตรกรแบ่งแม่น้ำออกเป็นสายให้แม่น้ำอจิรวดีอยู่กลาง แม่น้ำทั้ง 5 ได้ไหลไปยังภาพอื่นๆ ของ เสมือนว่าแม่น้ำเหล่านั้นท้ายที่สุดแล้ว ต่างก็เป็นผืนน้ำเดียวกัน (ภาพที่ 4)

5. นิบาตชาดก แสดงภาพนิทานชาดกตอนสำคัญ ๆ ที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิคือ ทศชาติชาดก ซึ่งแบ่งพื้นที่ในการบรรยายเนื้อหาเพียงสั้นๆ ใช้ภาพตอนสำคัญเพื่อแสดงถึงองค์ประกอบหลักของเรื่อง เช่น เรื่องมหาชนกแสดงฉากเรือสำเภาของพระมหาชนกล่มกลางมหาสมุทร จิตรกรเขียนภาพให้มีความน่ากลัว ความโกลาหล และคลื่นน้ำที่ปรากฏในภาพนี้ให้ทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์แสดงด้วยลายเส้นหยักมากกว่าภาพมหาสมุทรในเนื้อหาอื่น (ภาพที่ 5)

6. แม่น้ำสำคัญของสยามบริเวณลุ่มแม่น้ำภาคเหนือและภาคกลาง แสดงภาพพื้นที่สำคัญๆที่แสดงถึงอาณาบริเวณของสยาม มีความร่วมสมัยมากขึ้นเพราะพื้นที่ดังกล่าวมีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ซึ่งแม่น้ำสำคัญได้

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ไหลผ่านเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองชัยนาท แพรก นครชัยศรี ราชบุรี ตลอดจนยังแสดงภาพสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีความพยายามในการสร้างสรรค์ความเป็นร่วมสมัยในเวลานั้น แต่สิ่งหนึ่งที่จิตรกรยังคงรักษาไว้ไม่ให้สมุดภาพมีความขัดแย้งเกินไปนักด้วยการเขียนภาพพญานาคเฝ้ารอยพระพุทธบาท อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมไว้ด้วย (ภาพที่ 6)

7. มหาสมุทรอินเดีย แสดงภาพมหาสมุทรที่มีเรือสำเภาขนาดใหญ่ จิตรกรอาจจะมีความตั้งใจให้ภาพเหล่านั้นแสดงเส้นทางการค้า อีกทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยา การเดินทางไปยังลังกาทวีปนั้นอาศัยเรือสำเภาสินค้าเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีเส้นทางผ่านและเป็นเรือขนาดใหญ่ เช่นที่พระอุบาลีได้ออกเดินทางไปเป็นสมณฑูตในสมัยกรุงศรีอยุธยา ภายในภาพ แสดงลักษณะของผู้คนที่มีหลากหลายเชื้อชาติ เป็นการใช้สัญลักษณ์ของความเป็นจริงในการบันทึกเหตุการณ์เดินทาง ในช่วงเวลานั้นไว้ทางหนึ่งด้วย (ภาพที่ 7)

8. ลังกาทวีป แสดงภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ได้แก่ มเหยังคเจดีย์ ถูปาราม อภัยคีรี เขาสุมนกูฏที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท การออกแบบภาพที่มีสถานที่ที่มีอยู่จริง และมีหลายแห่งที่มีความสำคัญ มักใช้รูปทรงเรขาคณิตพร้อมชื่อสถานที่ ตลอดจนสัญลักษณ์ทางศิลปะ เช่น รูปทรงเจดีย์เพื่อบ่งบอกถึงพื้นที่ทางศาสนา (ภาพที่ 8)

แผนที่โบราณในหน้าปลายในสมุดภาพไตรภูมินั้น ได้รับการออกแบบอย่างมีนัยสำคัญที่ต้องการใช้สัญลักษณ์ทางธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำ มหาสมุทรที่เชื่อมกับพื้นที่ต่าง ๆ ให้ประสานกันเป็นเรื่องราวเดียวกัน ซึ่งความสัมพันธ์กันในองค์ประกอบของศิลปะเหล่านั้นเป็นประโยชน์ทั้งในด้านเนื้อหา และทางสุทรียศาสตร์ ซึ่งสามารถอาศัยความงามทางศิลปะรักษาเนื้อหาทางวรรณกรรมไว้ได้ เป็นคุณค่าที่จิตรกรได้เลือกใช้เพื่อให้เกิดการเผยแพร่ความรู้และความคิดยังผู้อื่นผ่านงานจิตรกรรมด้วยทฤษฎีแห่งองค์ประกอบ (Theory of composition) ที่อาจสะท้อนความหมายที่มีต่อรสชาติทางความงามได้อีกด้วย

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ภาพที่ 1 ทะเลชายฝั่ง

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 61

ภาพที่ 2 มหานทีสีทันดร

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 63

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ภาพที่ 3 สระอโนดาต

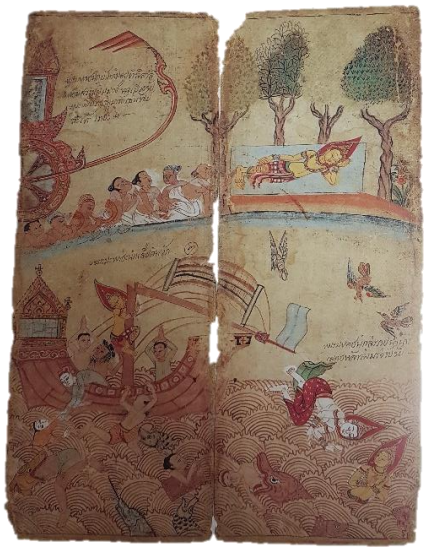
ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 73

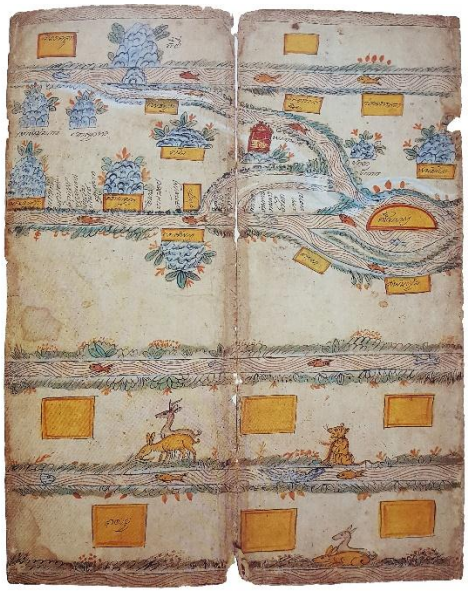
ภาพที่ 4 ปัญจมหานที

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 79

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ภาพที่ 5 นิบาตชาดก (มหาชนก)
ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 100

ภาพที่ 6 แม่น้ำสำคัญของสยามบริเวณลุ่มแม่น้ำภาคเหนือและภาคกลาง
ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 93

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ภาพที่ 7 มหาสมุทรอินเดีย

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 95

ภาพที่ 8 ลังกาทวีป

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, 2542, หน้า 96

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

คุณค่าของแผนที่โบราณกับการศึกษาทางทัศนศิลป์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างเช่นผลงานสร้างสรรค์ ผลงานศิลปกรรม ต่างมีคุณค่าในทางการศึกษาพัฒนาการทางความคิด ความนิยม และคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลให้เกิดการสืบต่อเรื่อยมาจนอาจกลายเป็นสกุลช่าง หรือเป็นแบบแผนประเพณีนิยมได้ ดังเช่นการวาดภาพแผนที่โบราณที่ปรากฏในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิในหลายฉบับ พบว่าเป็นความก้าวหน้าของยุคสมัย อย่างน้อยก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นศิลปะร่วมสมัยในเวลานั้นที่เริ่มจะแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ของความเป็นจริง ความสมเหตุสมผลขนานไปกับความเชื่อในดินแดนที่เป็นทิพย์ เช่น ป่าหิมพานต์ เขาพระสุเมรุ เทพยดาต่างๆ ซึ่งการผสมผสานกันนี้เองอาจเป็นคุณค่าในด้านคติความเชื่อที่จะสะท้อนได้ว่า จิตรกรและผู้อ่านในเวลานั้น ได้ทำความเข้าใจพื้นที่ของความเป็นโลกที่สามารถจับต้องได้ เข้าใจได้ และเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าโลกที่อาศัยอยู่นี้มีความผสมผสานกับพื้นที่ของความเชื่อ ดังนั้นการออกแบบแผนที่โบราณให้เกิดความงดงามจึงเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่งอาศัยหลักองค์ประกอบของศิลปะแสดงพัฒนาการทางความคิดที่จิตรกรได้ค้นพบและนำเสนอผ่านจิตรกรรมบนสมุดข่อยนั้นได้

องค์ความรู้ทางด้านการสร้างสรรค์จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้ความเชื่อ และความรู้ดังกล่าวเกิดเป็นภาพที่ยังคงรักษาคติความเชื่อทางศาสนาร่วมกับการเรียนรู้พื้นที่ของความเป็นจริงของโลกที่ตามองเห็น ซึ่งการจัดองค์ประกอบด้วยทัศนธาตุต่าง ๆ จิตรกรจะต้องนำความสามารถทางช่าง และคติที่ตนเข้าใจและเชื่อนั้นถ่ายทอดเป็นภาพได้อย่างมีวัตถุประสงค์ ศิลป์ พีระศรี กล่าวถึงการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะไว้ว่าจำเป็นต้องอาศัยการประวานกันขององค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความงาม ดังความตอนหนึ่งว่า

> “วิจิตรศิลป์ คือ ความประสานกัน (จะเป็นด้วยเส้นหรือสีก็ตาม) (Harmony) และความงดงามสองประการนี้อาจทำให้มีขึ้นได้ ก็เฉพาะด้วยมีความนิยมชมชอบจริงๆ เท่านั้น อำนาจที่ทำให้เกิดรู้สึกในศิลปหรือในฝีมือช่างย่อมมีอยู่ในตัวเรา นี่เป็นอุปนิสัยได้มาโดยธรรมชาติและอำนาจที่ว่านี้อาจทวีขึ้นได้ ก็ด้วยการศึกษามาด้วยดี และด้วยการฝึกหัดกันอย่างจริงๆ” (ศิลป์ พีระศรี, 2487, หน้า 1)

ด้วยหลักการดังกล่าว พบว่า จิตรกรรมไทยโดยมากมีรสชาติและความซาบซึ้งในแนวทางที่ใกล้เคียงกัน มีองค์ประกอบทางความงามที่เน้นความอ่อนช้อยและเล่าเรื่องไปโดยลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าจำเป็นต้องใช้ภาษาภาพเป็นสัญลักษณ์แทนภาษาอักษรที่ยังมีขอบเขตจำกัดในการเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักได้อย่างกว้างขวาง จิตรกรรมจึงไม่เพียงสร้างขึ้นเพราะจิตรกรสะท้อนอุปนิสัยทางความงาม หรือสุนทรียภาพเท่านั้น แต่การประสานกันทางองค์ประกอบศิลป์ ได้ยังประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ไม่เข้าใจในภาษาเขียนให้ได้ซาบซึ้งในเรื่องราวเดียวกันนั้นด้วย จิตรกรจึงต้องมีกลวิธีในการที่จะกำหนดแนวเรื่อง และรูปร่าง รูปทรง และวางองค์ประกอบให้เกิดภาพที่สื่อความหมายทางคติ ความเชื่อ และภาพเหตุการณ์สำคัญด้วยความงามทางศิลปะที่สร้างความจดจำได้ดี

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

ชลูด นิ่มเสมอ กล่าวถึงศิลปะที่ดีไว้ในองค์ประกอบของศิลปะไว้ว่า “ในงานศิลปะที่ดี ทั้งเรื่อง แนวเรื่อง และรูปทรง จะต้องประกอบเข้าด้วยกันอย่างมีเอกภาพเสมอ” (ชลูด นิ่มเสมอ, 2544, หน้า 22) ซึ่งแผนที่โบราณมีแนวเรื่องที่สำคัญคือแม่น้ำและมหาสมุทรเชื่อมโยงดินแดนต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน ดังจะพบว่า เนื้อหาของเรื่องและองค์ประกอบของภาพโดยรวมของแผนที่ทางทะเลชายฝั่ง (ตารางที่ 1) นั้น อาศัยน้ำในการร้อยเรียงเรื่องราวที่ต่างกันทั้งในความเป็นจริง ความสมเหตุสมผล และนิทานชาดก ตลอดจนความเชื่อในทางศาสนา

ตารางที่ 1 เรื่องราวและเนื้อหาโดยรวมของแผนที่ทางทะเลชายฝั่ง

เนื้อหาของเรื่อง	องค์ประกอบของภาพ
ทะเลชายฝั่ง	แสดงภาพแผ่นดิน และเกาะแก่งน้อยใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นมหาสมุทร มีเมืองสำคัญๆ ได้แก่ ญี่ปุ่น กวางตุ้ง วิลันดา บรูไน นครหลวง ระนอง จันทบูน เป็นต้น สัตว์ในทะเลเป็นสัตว์แปลก เช่น เงือก ปลาใหญ่ แมงดา
มหานทีสีทันดร	แสดงภาพแม่น้ำที่อยู่ระหว่างเขาสัตตบริภัณฑ์ ฉบับกรุงศรีอยุธยาแสดงภาพปลาที่อาศัยอยู่ระหว่างช่องเขาแต่ละลูกด้วย ในขณะที่ฉบับกรุงธนบุรีจัดระเบียบภาพให้แม่น้ำอยู่พื้นล่างตลอดแนวขององค์ประกอบเข้าพระสุเมรุที่มีสัตตบริภัณฑ์ล้อมอยู่
สระอโนดาต	แสดงภาพสระที่มีทางปล่อยน้ำรูปหัวสัตว์ต่าง ๆ ได้แก่ ช้าง ม้า สิงห์ และโค แม่น้ำไหลไปยังทิศทั้ง 4 เชื่อมประสานระหว่างภาพก่อนหน้าที่เป็นเรื่องของเขาไกรลาส และภาพถัดไปคือภาพป่าหิมพานต์
ปัญจมหานที	แสดงภาพแม่น้ำสำคัญในอินเดีย 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิมานัทที
นิบาตชาดก (มหาชนก)	แสดงภาพมหาสมุทรที่ดูเกรี้ยวกราด โดยใช้หลักทางองค์ประกอบทัศนธาตุ เส้นหยักที่

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

เนื้อหาของเรื่อง	องค์ประกอบของภาพ
	แสดงถึงความน่ากลัวเป็นองค์ประกอบประธาน
แม่น้ำสำคัญของสยามบริเวณลุ่มแม่น้ำภาคเหนือและภาคกลาง	แสดงภาพแม่น้ำที่ไหลเชื่อมโยงเมืองต่างๆ เช่น เมืองชัยนาท แพรก นครชัยศรี ราชบุรี เป็นต้น
มหาสมุทรอินเดีย	แสดงภาพมหาสมุทรที่มีเรือสำเภาขนาดใหญ่ ระยะห่างของเรือไม่มากนัก จิตรกรอาจจะต้องการสื่อถึงความนิยมในการใช้เส้นทางนี้ในการเดินทาง ทั้งที่เป็นการจาริกแสวงบุญและการค้าทางทะเลก็เป็นได้
ลังกาทวีป	แสดงภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ได้แก่ มเหยังคเจดีย์ ถูปาราม อภัยคีรี เขาสุมนกูฏที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

องค์ประกอบของภาพจึงประกอบไปด้วย เนื้อหาของเรื่อง และรูปทรง ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวผ่านกระบวนการคิดให้เกิดสัญลักษณ์ที่แทนความหมายทางด้านเนื้อหาของเรื่อง ดังเช่น การกำหนดรูปทรงของแม่น้ำให้มีลักษณะสะท้อนถึงความตื้น ลึก ความน่ากลัว ความสงบ โดยการนำรูปทรงทางศิลปะมาใช้เป็นสื่อ เช่น แสดงภาพมหาสมุทรที่ดูเกรี้ยวกราด โดยใช้หลักทางองค์ประกอบทัศนธาตุ เส้นหยักที่แสดงถึงความน่ากลัวเป็นองค์ประกอบประธาน หรือแม้แต่ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์สังคมที่สะท้อนในงานจิตรกรรมยังคงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่นิยมใช้เรื่อยมา ดังเช่นภาพมหาสมุทรที่มีเรือสำเภาขนาดใหญ่ ระยะห่างของเรือไม่มากนัก จิตรกรอาจจะต้องการสื่อถึงความนิยมในการใช้เส้นทางนี้ในการเดินทาง ทั้งที่เป็นการจาริกแสวงบุญและการค้าทางทะเลก็เป็นได้

จึงอาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของแผนที่โบราณกับการศึกษาทางทัศนศิลป์เป็นการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับการองค์ประกอบของศิลปะมาทำจำแนกถึงเนื้อหาของเรื่อง(คติความเชื่อ) และเนื้อหาของรูปทรง (การกำหนดรูปทรงทางทัศนธาตุ) เพื่อให้ได้ผลงานสร้างสรรค์ที่มีความงามและมีเนื้อหาตามเป้าประสงค์ตามคติความเชื่อดั้งเดิมทางศาสนา อย่างเช่นพื้นที่ของความเป็นโลกที่แสดงภาพของความเป็นทิพย์ และความเป็นศิลปะร่วมสมัย (ในเวลานั้น) ที่มีต่อความเห็นของความเป็นจริง ความเป็นโลกที่มีมนุษย์อาศัยอยู่จริงสะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าในการสร้างสรรค์ที่จิตรกรนำมาเสนอ.

Rattanakosin Journal of Social Sciences and Humanities: RJSH
2019, Volume 1 Issue 1: 23-36
Research Article
Online ISSN: xxxx-xxxx

บรรณานุกรม

ชลูด นิ่มเสมอ. (2544). **องค์ประกอบของศิลปะ.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพาณิชย์.

พิมพ์วดี เอื้อมธุรพจน์. (2556). “แนวคิดรูปแบบของไทย ผ่านภูเขาแห่งความศรัทธาตามรอยการวิเคราะห์ของเพลโต”. **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมไทย**. ฉบับที่ 9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556) หน้า 265-301.

ศิลป์ พีระศรี. (2487). ทฤษฎีแห่งองค์ประกอบ. พระนคร: กรมศิลปากร.

หอสมุดแห่งชาติ. (2542). **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.